
R a s p r a v e

Sveučilište u Splitu
Katolički bogoslovni fakultet
e-mail: stipe.nimac@st.t-com.hr

UDK: 281 "00/02"(091)
Pregledni znanstveni članak
Primljeno 12/2011.

NASTANAK I RAZVOJ PRVIH KRŠĆANSKIH ZAJEDNICA

Stipe Nimac, Split

Sažetak

U ovoj studiji obrađuje se nastanak i razvoj prvih kršćanskih zajednica počevši od Isusova pokreta i evanđeoskih zajednica pa sve do Milanskog edikta.

Ne može se reći da je Isus za svojega zemaljskog djelovanja osnovao neku zajednicu. Više se može reći da je Isusov pokret zapravo ispočetka bio jedan unutaržidovski pokret obnove. Prve zajednice i institucionalizacija središnjih ideja i vrijednosti tog pokreta nastaju tek nakon Isusova uskrsnuća i uzašašća.

Kršćani su se prvotno okupljali u Hramu, a kruh su lomili "po kućama". Potom dolazi do sve većeg odvajanja od židovske tradicije i Hrama. Prestaju se okupljati u Hramu, te se sad okupljaju samo po kućama na "lomljenju kruha". Ove kršćanske zajednice već pokazuju specifične značajke Crkve u cjelini: martiriju, leituriju, diakoniju i koinoniju. Zajednice su uglavnom formirane prema dvama modelima, tj. ili prema ivanovskom ili prema pavlovskom modelu: u pavlovskom modelu na čelu zajednice nije poglavar, nego prezbiterski ili biskupski kolegij ovisan o Pavlu; u ivanovskim zajednicama postoji poglavar koji je ujedno i znak jedinstva Crkve. U pogledu pastoralne strukture, u ovom povijesnom razdoblju postoji nekoliko tipova zajednica: zatvorena gradska zajednica s biskupom na čelu, otvorena gradska zajednica s biskupom na čelu; izvangradske zajednice s biskupom na čelu te svećeničke zajednice.

Zaključno možemo još napomenuti kako se u ovom razdoblju ne može govoriti o župi u današnjem smislu riječi, nego se uglavnom radi o zajednicama koje su u intimnom krugu slavile liturgijske čine.

Ključne riječi: Isusov pokret, antičke zajednice, prva Crkva, kućna Crkva, tipovi kršćanskih zajednica, župa, titularne crkve.

UVOD

Kad god se danas govori o župi – a slično je i s drugim teološkim temama – nastoji se uvijek uzeti u obzir razdoblje prve Crkve koje, moglo bi se reći, uvijek služi kao određeni ideal, uzor i mjerilo kršćanskog života, da bi se onda prema tom uzoru prosuđivalo i uspoređivalo i naše današnje stanje.

Sličan je i razlog zašto mi ovdje pokušavamo prikazati klice današnjih (župnih) zajednica i najranije oblike kršćanskih zajednica (iz čega su se zapravo razvili današnji ustroj i struktura Crkve). Neke datosti danas se redovito uzimaju kao da moraju biti takve, kao da je oduvijek tako. Stoga, kad danas promišljamo mjesto i ulogu župe u našem vremenu, čini se itekako korisnim zaviriti u prošlost, u ovo razdoblje prve Crkve, pogledati kakva je praksa bila tada, o čemu je ovisila, u kojoj je mjeri bila u skladu sa svojim vremenom (društveno-političkim uređenjem, načinom života i sl.) i kakve zaključke možemo odatle izvući za naš današnji župno-pastoralni život.

Vraćajući se u razdoblje prve Crkve uočiti ćemo da se hijerarhijska struktura kao i pastoralna podjela (teritorijalni i osobni pastoral) značajno razlikuju od naše danas. Sagledavajući povijesne različitosti, vjerujem da ćemo puno otvorenije pristupiti analizi i teološkom promišljanju i vrednovanju župe i župnog pastorala kakve ih mi zatječemo danas i ovdje, te da će nam biti puno lakše “sub specie historiae” (pod povijesnim vidom) prepoznati naše današnje vrijeme, mjesto i okolnosti koje trebamo uvažavati u temeljnom poslanju: naviještati Kraljevstvo Božje, odnosno u kojim bismo sve segmentima današnjim prilikama trebali prilagoditi (*aggiornamento*) naše župe i župni pastoral.

1. ISUSOV ORGANIZACIJSKI OBLIK I ZNAČENJE DUHOVA

Iako korijeni kršćanske zajednice sežu unatrag sve do Isusova pokreta, tj. sve do učenika i pristaša koji su se okupljali oko povijesnog Isusa i slijedili ga za vrijeme njegova života, ipak se

taj pokret ne smije smatrati prvom zajednicom. Prakršćanstvo je započelo kao unutaržidovski pokret obnove koji je pokrenuo Isus iz Nazareta. No Isusov pokret nije bio neka odijeljena zajednica niti neka nova religija. On je, dakako, išao za tim da djeluje u smjeru promjena i da izazove promjene, ali je ipak u cjelini i u pojedinostima ostao dijelom židovskoga svijeta.¹

Isusov pokret sastojao se od dvije skupine:

- od putujućih propovjednika s radikalnim načinom življenja,
- od simpatizera u dotičnom kraju kao društveno integriranih "uporišta", daleko od bilo kakve "zajednice".

Između putujućih propovjednika i mjesnih simpatizera uspostavio se simbiotski odnos: Putujući propovjednici bili su duhovni autoriteti za skupine simpatizera koje su snažili svojim propovijedanjem. Simpatizeri su pak u određenom kraju služili putujućim propovjednicima kao društveni i materijalni oslonac te su poput mecena omogućavali njihovo djelovanje.²

Isus je za svoj model naučavanja izabrao uobičajeni organizacijski oblik židovskoga školskog sustava. Učitelji su pozivali učenike da im se pridruže u slobodno vrijeme. Obilazili su zemlju i pokazivali im znamenita mjesta izraelske povijesti, tumačili *Bibliju* i posredovali određenu opću izobrazbu. Isus je hodao, kao i svaki drugi putujući učitelj, ispred svojih učenika, govoreći im: "*Hajdete za mnom!*" (Mk 1, 17). I on je poput drugih učitelja slao svoje učenike "*u svaki grad i mjesto kamo je kanio doći*" (Lk 10, 1), da se ondje obrati širem skupu ljudi. Njegovi učenici su pritom obavljali organizacijske poslove (usp. Iv 6, 3-10). A mnoštvo koje je hodalo za njim uvijek bi iznova iznenađivao čudesnim ozdravljenjima.³

Jedan od presudnih čimbenika u razvitku Isusova pokreta zasigurno su bile također društveno-kulturalne napetosti tadašnjeg društva. One su pokretu služile kao svojevrsan pokretač. Napetost suprotnosti između grada i sela očitovala se u tome što je Isusov pokret bio ukorijenjen prije svega u seoskome stanovništvu te što se pojavio pretežito u judejskom zaleđu, u Galileji, i to u području

¹ Usp. Herbert Haslinger, *Lebensort für alle. Gemeinde neu verstehen*, Patmos, Düsseldorf, 2005., 118.

² Usp. *Isto*, 120.

³ Usp. Ludger Schenke, *Die Urgemeinde. Geschichtliche und theologische Entwicklung*, Kohlhammer, Stuttgart, 1990., 219-220; usp. Živan Bezić, *Suvremena župa*, Služba Božja, Makarska, 1987., 7-9; Nicola de Martini, *Nova župa zajednica prijatelja*, Salezijanski provincijalat, Zagreb, 1982., 11-17; usp. Alexander Pat, *Ilustrirana enciklopedija Svetega pisma*, Ognjišće, Koper, 1994., 390.

oko Genezaretskog jezera. On je ostao na distanci prema gradovima i gospodarskim središtima te je čak pokazivao suzdržanost i otklon prema Jeruzalemu kao religioznom središtu: to je grad koji ubija proroke (Lk 13, 34) i čiji se Hram srozao na razinu razbojničke špilje (usp. Mk 11, 17). U uvjetima društvenih razlika između siromašnih i bogatih mogli su se putujući propovjednici, s jedne strane, predstaviti kao vjerodostojni kritičari loših društvenih prilika; s druge su pak strane gospodarski pritisak i čežnja za društvenom toplinom u Isusov pokret doveli ponekog pripadnika iz rubnih društvenih skupina. Dosljedno teokratska orijentacija pokreta – vjera, naime, u neposredno nadolazeće Kraljevstvo Božje kao i njegovo predstavljanje u simboličkim postupcima kao što je zajedničko blagovanje ili nazovi-kraljevski ulazak u Jeruzalem – izazivali su sukobe s vladajućim snagama u društvu. I na koncu, napetost između židovstva i poganskoga grčkoga svijeta davala je Isusovu pokretu povijesno-religijsko značenje.⁴

Isus je živio u vrlo nemirnim vremenima, u kojima se religiozno židovstvo trebalo potvrditi naspram prejakih helenističkih tendencija, pa se raspršilo u više struja. Najznačajniji su bili farizeji, koji su nastojali oko očuvanja tradicije, te liberalni saduceji koji su se opirali tendencijama helenizacije i rimskoj okupatorskoj sili. No obični puk, među kojim je Isus prvenstveno nalazio svoje pristaše, objema strujama bio je manje vrijedan, a Galilejci su ortodoksnom židovstvu u Judeji ionako bili sumnjivi. Kad je Isus sa svojim pristašama došao u Jeruzalem, izazvao je neredu u predvorju Hrama, jer je pokušao odande protjerati trgovce. Osim toga, svojim je naukom kao i ponašanjem učenika izazvao vladajuću ortodoksiju, čime je zasigurno istodobno stekao i pristaše u višim slojevima pučanstva.

No zato je s druge strane imao sve više neprijatelja među vjerskim učiteljima, koje je njegovo naučavanje vrijeđalo. Naposljetku ga je Sinedrij (duhovna židovska vlast) odlučio smaknuti, izmamivši od rimskog prokuratora Poncija Pilata smrtnu osudu razapinjanjem na križu.

Isusov pokret nije bio neka strukturirana, uređena i organizirana zajednica, nego zapravo unutaržidovski pokret obnove. Za njega je Kraljevstvo Božje bilo stvar neposredne budućnosti, tako da je ono – iako još u potpunosti neostvareno – već sada mijenjalo živote ljudi.⁵

⁴ Usp. Haslinger, *nav. dj.*, 120.

⁵ Usp. *Isto*, 121.

Pogubljenje vođe pokreta obično je završavalo rasulom i razlazom njegovih privrženika. U Isusovu slučaju, međutim do toga nije došlo. Njegovi najvjerniji učenici ostali su poslije njegove smrti zajedno, i na temelju Isusova naučavanja i života, a osobito vazmenih događaja započeli s novim vjerskim pokretom, koji se počeo brzo širiti i trajno prepoznavati. Taj fenomen nije lako obrazložiti bez povezivanja s Božjim djelovanjem. U odnosu između učitelja Isusa i njegovih učenika može se naime iz evanđeoskih izvještaja uvijek iznova iščitavati nerazumijevanje, gotovo sumnja. Stoga se u užem krugu Isusovih privrženika moralo poslije njegove smrti dogoditi “nešto” što ih je iz temelja “promijenilo” te su odjednom dubinski shvatili njegovo učenje i počeli u novom svjetlu prepoznavati sebe.⁶ Trebala im je moć Duha Svetoga, koja ih je ispunila na Duhove i temeljito promijenila. To je događaj s kojim se nova vjerska zajednica pokazala u javnosti (usp. Dj 2, 1-13). Broj kršćana skokovito je porastao odmah nakon prvoga Petrova govora (usp. Dj 2, 37-42). Podaci o njihovu broju (vidi: Dj 4, 4) naravno da nisu bili namijenjeni statistici, nego naglašenom predočavanju Božjeg djelovanja. Svi kršćani postali su tim duhovskim događajem svjesni svojega poslanja i ovlasti da radosnu vijest o spasenju posreduju dalje (usp. Dj 2, 16-18). Svaki kršćanin bio je “misionar”.

Poslije Isusove smrti i uskrsnuća postojeći organizacijski oblik nije više bio primjeren za njegove sljedbenike. Isus im je doduše rekao neka naviještaju evanđelje svim stvorenjima (usp. Mk 16, 15), ali bez organizacijskog naputka. Organizacijski oblik prve Crkve uvjetovan je tada postojećim okolnostima i teško ga je danas rekonstruirati. Unatoč brojnim istraživanjima, informacije o tome još uvijek su više nego oskudne.

No ipak se može reći da postoji nekakav “osobni i sadržajni kontinuitet između preduskrsnoga i pouskrsnoga Isusovog pokreta: Pristaše povijesnoga Isusa bili su nakon njegove smrti i nakon Vazma također oni koji su dalje prenosili Isusovu poruku; oni su pripovijedali o tom Isusu i o njegovim riječima i djelima te su naviještali Raspetoga kao onoga koga je Bog uskrisio. No upravo je ovo presudna stvar: Od povijesnoga Isusovog lika, koji je naviještao Kraljevstvo Božje, nastao je lik vjere – naviještani Krist. Isus, njegova smrt i njegovo uskrsnuće postali su i sami predmetom kršćanske poruke. Iz temelja su se promijenili položaj

⁶ Usp. Franz-Xaver Kaufmann, *Wie überlebt das Christentum?*, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 2000., 23-26.

i kvaliteta odnosa Isusovih sljedbenika prema Isusu. Isus nije više bio pratilac koji stoji uz njih. Od sada on stoji njima nasuprot kao 'objekt', kao sadržaj njihove poruke. Svojim značenjem za spas, kao onaj koga je Bog uskrisio, on je postao temom naviještanja. Zajednice su se oblikovale kao skupovi Isusovih sljedbenika tek na temelju uvjerenja da je Bog Isusa uskrisio te da ta vazmena vjera mora biti posvjedočena kao poruka spasa za sav Božji narod. Zajednica je, dakle, poslijevazmeni fenomen."⁷

2. IDEALAN ŽIVOT PRVIH ZAJEDNICA

"Bijahu postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, lomljenju kruha i molitvama. [...] Svi koji prigriše vjeru bijahu združeni i sve im bijaše zajedničko. Sva bi imanja i dobra prodali i porazdijelili svima kako bi tko trebao. Svaki bi dan jednodušno i postojano hrlili u Hram, u kućama bi lomili kruh te u radosti i prostodušnosti srca zajednički uzimali hranu hvaleći Boga i uživajući naklonost svega naroda." (Dj 2, 42-47). Ovo najčešće citirano mjesto *Djela apostolskih* ne opisuje tadašnju priprostu realnost, već ideal koji se razvio na temelju brojnih prethodnih konflikata.⁸

Bogoslužje je očito bilo središte života i vjerovanja prve kršćanske zajednice. No budući da je Isusa usmrtila rimska državna vlast na zahtjev izraelske vjerske vlasti, njegovi privrženici nisu se isprva mogli javno okupljati. Zato su "svaki dan jednodušno i postojano hrlili u Hram" –starozavjetnu žrtvu smjelo se prinositi samo u Jeruzalemskom Hramu – a kruh su lomili "po kućama", odnosno u takozvanim kućnim zajednicama. Euharistija ili lomljenje kruha nije bila vezana uz kulturni prostor. I krštenje se primjerice moglo posvuda obavljati. "Evo vode! Što mi priječi da budem kršten?" pitao je đakona Filipa etiopski eunuh, dvoranin etiopske kraljice. I Filip ga krsti u vodi na koju su sasvim slučajno naišli (usp. Dj 8, 36-38).

Naviještanje Božje riječi bila je prvenstvena zadaća, kako Kristova tako i njegovih apostola. Rana Crkva shvatila je naviještanje evanđelja kao primarnu zadaću kojoj su sve ostale zadaće morale

⁷ Haslinger, *nav. dj.*, 125.

⁸ Usp. Erich Garhammer, *Dem Neuen trauen: Perspektiven künftiger Gemeindegarbeit*, Styria, Graz-Wien, 1996., 46.

biti podređene. Zato se apostoli prije svega posvećivahu molitvi i naviještanju evanđelja, a posluživanje za stolom prepuštali su đakonima (usp. Dj 6, 2-4).

Služenje (diakonia) dolazilo je najprije do izražaja u međusobnoj povezanosti prvih kršćana služenjem po darovima koje su pojedinci primili kao Božji dar, te po službama koje su im bile povjerene. Najznačajnija krepost u kršćanskoj vjeri jest ljubav, ljubav u srcu i djelovanju. Kršćanima je prije svega stalo do toga da njihova vjera bude u životu što djelotvornija. A ta djelotvornost očitovala se prije svega u skrbi za siromašne, u bratskom suživotu i spremnosti na dijeljenje pokretnih i nepokretnih dobara svakom prema njegovoj potrebi (usp. Dj 2, 44-45). Navedimo samo Isusove riječi: "Svi će upoznati da ste moji učenici, ako imadnete ljubavi jedan prema drugome" (Iv 13, 35), odnosno da će njemu samom učiniti koliko učine jednomu od njegove najmanje braće (usp. Mt 25, 40). Milostinja za siromašne spadala je tada u istinski kršćanski život pojedinca baš kao što su tu spadali molitva i "lomljenje kruha". Jednom riječju, milostinja je bila bitna komponenta kršćanskog života.

O životu i praksi ovih ranokršćanskih zajednica Petro Müller piše: "Novozavjetne zajednice već pokazuju eklesiološke karakteristike koje su specifične za Crkvu kao cjelinu. U svakoj pojedinačnoj zajednici, koja se [...] zalaže za jedinstvo, svetost, katolištvo i apostolstvo, te na taj način ispunjava osnovne crte evangelizacije (martirija), zajedništva (koinonija), okupljanja na bogoslužju i slavljenju sakramenata (liturgija), bratskog služenja (diakonija) te službe upravljanja (služba jedinstva), ostvaruje se čitava Crkva kao novi Božji narod."⁹

Pod vodstvom apostola Crkva u Jeruzalemu brzo je narasla. U samom Jeruzalemu vlast je ubrzo provodila skupina triju "stupova": Jakov, Petar i Ivan (usp. Gal 2, 9). Organizacija zajednice isprva se uvelike oslanjala na židovsku sinagogu. Po uzoru na nju zadaće održavanja reda i opskrbe očito je obavljao zbor "starješina" (*presbyteroi*) (Dj 11, 30; 21, 18).

U jeruzalemskoj je zajednici osim Hebreja, koji su govorili aramejski, bilo i kršćana, koji su govorili grčki, takozvanih helenista. Beznačajan povod, zapostavljanje njihovih udovica u

⁹ Petro Müller, *Gemeinde: Ernstfall von Kirche. Annäherungen an eine historisch und systematisch verkannte Wirklichkeit*, Tyrolia, Innsbruck-Wien, 2004., 248; usp. također: Jure Brkan, *Župa kroz povijest i danas*, u: Bogoslovska smotra, 72 (2002.), br. 1, 85-165.

svakidašnjoj pomoći (usp. Dj 6, 1), doveo je do mrmljanja helenista što je riješeno tako da su Dvanaestorica postavili sedam ljudi – đakona (svi s grčkim imenima – to nipošto nisu bili đakoni u smislu kasnijeg đakonata) – za “vođe” helenistima, premda je kod svih značajnijih stvari sudjelovala cjelokupna zajednica, i to na osnovi starozavjetnog uvjerenja da na takvim zborovima progovara sam Bog (Dj 15, 28). Tako je npr. zaključke Apostolskog sabora u Jeruzalemu prihvatila “sva Crkva” (Dj 15, 22), kod postavljanja sedmorice đakona sudjelovala je “sva skupština” (Dj 6, 2. 5). Za rano crkveno uređenje bilo je dakle karakteristično zajedničko vodstvo.

Nakon toga Židovi su kamenovali đakona Stjepana i počeli progoniti kršćane. Vjernici se razbježaše po svoj Judeji i Samariji, gdje su u tamošnjim selima i gradovima osnivali nove kršćanske zajednice (vidi: Dj 8). Vanjsko uređenje rane Crkve bilo je skromno, dok je njezina unutarnja (duhovna) struktura bila jaka – prilagođena prilikama progonstva i katakombi. Oko godine 34. zbila su se dva značajna događaja. Farizej Savao (Pavao), strastveni progonitelj nove “sljedbe” – kako su tada nazivali kršćanstvo – na putu u Damask, gdje je trebao pohvatati sve vjernike, doživio je preobraćenje (Dj 9), a u Cezareji je apostol Petar navijestio radosnu vijest rimskom stotniku Korneliju, koji je nakon toga primio krštenje (Dj 10). Bio je to prvi nežidovski obraćenik.

Jeruzalem je s prvobitnom zajednicom imao posebno značenje sve do propasti 70. godine. Vrlo rano mogla se uočiti vodeća uloga Antiohije i Rima, kojima se (na području egipatske kulture) vrlo brzo pridružila i Aleksandrija.

3. ŠIRENJE RANOG KRŠĆANSTVA

U 2. stoljeću kršćanstvo se širilo Sredozemljem. Irenej Lyonski (umro oko godine 202.) spominje već crkvu u Španjolskoj i kod Kelta na Zapadu, u Egiptu i Libiji na Istoku, te u germanskim provincijama na Sjeveru. Evanđelje se vrlo rano proširilo čak i izvan granica Rimskoga Carstva, pogotovo na Istoku.¹⁰

¹⁰ Usp. Peter Stockmeier, Johannes B. Bauer, *Antika*, u: *Zgodovina katoliške Cerkve*, Mohorjeva družba, Celje, 1999., 25-165, 34.

3.1. Putujući misionarski pokret

Zajednica u početku nije iziskivala kompliciranu organizacijsku strukturu. Imala je obilježja pokreta, odnosno idejnog zajedništva. Organizacijski je izgledala ovisno o sposobnostima i talentima pojedinačnih osoba koje su širile Isusov način života. Životni oblik i nastup karizmatičnih putujućih misionara uvjerljivo su prikazani u "pravilima poslanika" (usp. Lk 10, 2-12; Mt 9, 37-38; 10, 7-16; Mk 6, 8-11; Lk 9, 3-5). Uglavnom po dvojica ili u skupinama naviještali su radosnu vijest. Svojim radikalnim etosom koji ne zna za domovinu (bezzavičajnost) i posjed (beskućništvo) bili su odsad glede prenoćišta, odjeće i svakodnevne skrbi ovisni o svojoj novoj obitelji, konkretno, o kršćanskim "kućama".¹¹ Izbor takvog načina života gotovo je nužno za sobom povlačio neshvatljivo i nedokučivo odbacivanje vlastite obitelji, kao što je to bio slučaj i kod samog Isusa (usp. Mk 3, 21; 6, 4). Taj odmak od vlastite obitelji tematiziraju Mt 8, 21-22; Lk 9, 61-62; Lk 14, 26; Mt 10, 37...¹² Time dolazi osobito do izražaja funkcija kućnih zajednica koje su postale "uporište" misionarskog djelovanja. Gostoljubivost je bila jedna od najizrazitijih kršćanskih vrlina (usp. Mk 9, 41).¹³

O broju ranokršćanskih palestinskih putujućih misionara ne znamo ništa pobliže. Znamo jedino to da je njihovo djelovanje bilo presudno. Putujući misionari bili su zacijelo svi Isusovi učenici, koji su već za vrijeme njegova života dijelili s njime životnu sudbinu, a nakon Petrove propovijedi na Duhove i djelovanja njegova kruga u Galileji pridružili su im se i ostali.

¹¹ Usp. B. Perše, *Prihodnost Župnije*, Ljubljana, 2011., 19.

¹² "Drugi mu od učenika reče: 'Gospodine, dopusti mi da prije odem i pokopam svoga oca'. Isus mu kaže: 'Hajde za mnom i pusti neka mrtvi pokapaju svoje mrtve.'" (Mt 8, 21-22).

"I neki drugi reče: 'Za tobom ću Gospodine, ali dopusti mi da se prije oprostim sa svojim ukućanima.' Reče mu Isus: 'Nitko tko stavi ruku na plug pa se obazire natrag, nije prikladan za Kraljevstvo Božje'" (Lk 9, 61-62).

"Dođe li tko meni, a ne mrzi svoga oca i majku, ženu i djecu, braću i sestre, pa i sam svoj život, ne može biti moj učenik" (Lk 14, 26).

"Tko ljubi oca ili majku više nego mene, nije mene dostojan. Tko ljubi sina ili kćer više nego mene, nije mene dostojan..." (Mt 10, 37).

¹³ Usp. Ludger Schenke, *Die Urgemeinde. Geschichtliche und theologische Entwicklung*, Kohlhammer, Stuttgart, 1990., 219-220; usp. Hans-Josef Klauck, *Gemeinde, Amt, Sakrament. Neutestamentliche Perspektiven*, Echter Verlag, Würzburg, 1989., 19.

3.2. "Kuća"

Kod širenja kršćanstva veliku ulogu imale su "kuće".¹⁴ Osnivanje jedne kršćanske zajednice zasigurno je često započinjalo upravo u kućama, zajednicama ili obiteljima koje su se povremeno sastajale u jednoj kući.¹⁵ "Kuća" (grčki *oikos*) nije značila samo nastanjenu građevinu nego i gazdinstvo, obitelj, odnosno rodbinu, uključujući i srodnike i robove koji su živjeli u tijesnoj međusobnoj vezi.¹⁶ Kao zgrade služile su za susrete i Božju službu, što nam jasno daje do znanja da zajednice u tom vremenu nisu mogle biti baš jako brojne.¹⁷ Vlasnici kuća (imućni kršćani) bili su najčešće predstojnici takvih zajednica, kao npr. Gaj (Rim 16, 23), Priscila i Akvila (Dj 18,18), Krisp (Dj 18, 8), Lidija (Dj 16, 15), Nimfa (Kol 4, 15)...¹⁸ Da je zajednica s predstojnicima obuhvaćala svu rodbinu, odnosno "cijelu kuću", može se pročitati u Pavlovim pozdravima na četiri mjesta, i to: 1 Kor 16, 19; Rim 16, 4; Fil 1, 1-2; Kol 4, 15.¹⁹ Ti se pozdravi osim na predstojnika odnose i na zajednicu koja se okuplja u toj kući. No, predstojnici su unatoč vodećoj funkciji bili ravnopravni s ostalim članovima zajednice.²⁰ Valja usput napomenuti kako se kod Pavla u 1 Kor 16,19 i Rim 16,5 čak izjednačuju termini kuća i crkva ("*he kat' oikon ekklesia*", što označava crkvu u nečijoj kući), dok se u kasnijoj ranokršćanskoj literaturi to više ne pojavljuje nego "crkva" poprima institucionalno

¹⁴ Imenica kuća pojavljuje se u Novom zavjetu 78 puta («oikos») i u sličnom značenju "oikia" 39 puta. Usp. Johann Pock, *Gemeinden zwischen Idealisierung und Planungszwang*, LIT Verlag, Berlin-Wien, 2006., 181.

¹⁵ Usp. Alex Blöchlinger, *Die Heutige Pfarrei als Gemeinschaft*, Benziger Verlag, Einsiedeln-Zürich-Köln, 1962., 59.

¹⁶ Usp. Pock, *nav. dj.*, 181.

¹⁷ *Hans-Josef Klauck* drži da je zajednica u Korintu imala 100-200 osoba.

¹⁸ Usp. Perše, *nav. dj.*, 19.

¹⁹ "Pozdravljaju vas crkve azijske. Pozdravljaju vas mnogo u Gospodinu Akvila i Priska zajedno s Crkvom u njihovu domu" (1 Kor 16, 19).

"Oni su za moj život podmetnuli svoj vrat; zahvaljujem im ne samo ja nego i sve Crkve pogana" (Rim 16, 4).

"Pavao, sužanj Isusa Krista, i brat Timotej; ljubljenom Filemonu, suradniku našem, i sestri Apiji, i Arhipu, suborcu našem, i Crkvi u tvojoj kući" (Filem 1,1- 2).

"Pozdravite braću u Laodiceji, i Nimfu i Crkvu u njezinoj kući" (Kol 4, 15).

²⁰ Usp. Herbert Haslinger, *Lebensort für alle. Gemeinde neu verstehen*, Patmos, Düsseldorf, 2005., 126-127; usp. Hans-Josef Klauck, *Gemeinde zwischen Haus und Stadt. Kirche bei Paulus*, Herder, Freiburg-Wien, 1992., 28.

i univerzalno značenje, a riječ “kuća” se vraća na čisto obiteljsko područje.²¹

Erich Garhammer upozorava da je kućne zajednice naprosto nemoguće vrednovati u njihovom punom značenju. One su bile osnivačko središte i kamen temeljac mjesne zajednice, misionarska postaja, mjesto okupljanja i slavljenja euharistije, prostor molitve i kateheze, primjer kršćanskog bratstva²² ujedinenog u Kristu: “Nema tu više ni Židova ni Grka; nema više ni roba ni slobodnjaka; nema više ni muškog ni ženskog, jer ste svi samo jedan u Kristu Isusu” (Gal 3, 28). Okupljanje u nekultnom stambenom prostoru omogućavalo je intenzivniju vjersku životnost, to jest osobniji i djelotvorniji odnos, zajedničke predodžbe o konačnom cilju.

Na kućne zajednice ne smijemo nipošto prenositi suvremene predodžbe o jedinstvenoj, mjesno povezanoj instituciji; te su zajednice bile u biti određivane po svojim središnjim osobama, a ne po mjestu okupljanja.²³

Iz tih kućnih crkava naposljetku su se razvile mjesne crkve.

3.3. *Gradovi i trgovi*

Budući da su rane kršćanske zajednice nastajale u gradovima (Jeruzalem, Antiohija, Korint, Efez, Rim i dr.), Adolf Harnack je rano kršćanstvo s pravom nazvao “gradskom religijom”.²⁴ Gradovi su u starom vijeku bili životna snaga (Carstva), s vrlo šarolikim, pomiješanim stanovništvom, te stalnim porastom stranaca ili posjetilaca koji su uglavnom bili na putu zbog posla. Prema zapisu grčkog pisca Pausanija (2. stoljeće) morao je svaki antički grad imati agoru (skupštinu s trgov), gimnaziju (u smislu igrališta, tj. vježbališta, a ne u smislu škole), kazalište, javni bunar, akropolu ili tvrđavu, te jedan hram ili više njih.²⁵ “Ulazak u grad” pretpostavljao je određenu hrabrost. Pavao je više puta priznao da se pokazao “slabim, bojažljivim i drhtavim” (1 Kor 2, 3), ali je s pouzdanjem u propovijedanje koje se sastojalo “u očitovanju Duha i snage” (1 Kor 2, 4) očekivao pozornost u religioznom fluidu tadašnje gradske kulture.

²¹ Usp. Pock, 182.

²² Usp. Erich Garhammer, *Dem Neuen Trauen: Perspektiven künftiger Gemeindearbeit*, Styria, Graz-Wien, 1996., 50.

²³ Usp. Perše, *nav. dj.*, 19.

²⁴ Hans-Josef Klauck, *Gemeinde zwischen Haus und Stadt. Kirche bei Paulus*, Herder, Freiburg-Wien, 1992., 12.

²⁵ Usp. Isto, 16.

Kod samog “dolaska u grad” vidljiva je određena strategija. Misionari su najprije počeli s naviještanjem radosne vijesti u “svojoj” sredini, naviještali su je Židovima u sinagogi, prozelitima i bogobožnim poganima. Oslanjali su se na eventualno već postojeće kućne zajednice, u kojima Hans-Josef Klauck vidi neophodna “uporišta” putujućega misionarskog pokreta.²⁶

Zajednica nije tražila svoje mjesto u getu, nego na trgu. Trg je po mišljenju Hansa-Joachima Höhna imao veliko značenje: “U gradovima je čovjek jedino na trgu bio slobodan. Trg je bio mjesto susreta; trg nije bio ulica koja vodi u određenom smjeru, trg je bio medij gradskih promjena. Trg je bio takozvani *genius loci* (središte) nekog grada ili gradske četvrti. A da bi to mogao biti, trebala mu je određena estetika (umijeće spoznaje) i hermeneutika (umijeće razumijevanja).”²⁷ To osobito dolazi do izražaja u Pavlovu govoru Atenjanima sred Areopaga, gdje se radosna vijest prvi put suočila s antičkom filozofskom mišlju (usp. Dj 17, 16-34).

3.4. *Skrb za jedinstvo među zajednicama*

Iz svega ovdje iznesenog proizlazi da kršćanstvo u prvim stoljećima nije bilo sustavno organizirano. Za kršćanske je zajednice u tom razdoblju bila značajna pokretljivost sa stabilnim područjima. Crkva je dakle u sebe uključivala oba elementa: Ona je bila mjesna zajednica, ali također pokret i putujuća zajednica.

U mjesnoj crkvi jedinstvo se doživljavalo prije svega kod bogoslužja, a među zajednicama očitovale se po glasnicima i gostima. Eventualne nesporazume ili zloporabe nastojalo se spriječiti pomoću svojevrsnih poslanica određenoj zajednici. Živahna dopisivanja nisu bila namijenjena samo međusobnom obavještavanju već je to uglavnom bio izraz zajedničke odgovornosti. Pa i milostinja za jeruzalemske kršćane, koju Pavao u svojim poslanicama uvijek iznova spominje (Dj 24, 17; Rim 15, 25-26; 1 Kor 16, 1-4; 2 Kor 8-9; Gal 2, 10), bila je vidljivi znak jedinstva jeruzalemske zajednice i zajednica među poganima, a ne tek karitativna pomoć. Bio je to izraz zahvalnosti prvobitnoj zajednici (prazajednici) iz koje je proizašlo evanđelje, bio je to znak razmjene dobara (usp. Rim 15, 27).

²⁶ Usp. *Isto*, 19.

²⁷ Hans-Joachim Höhn, *Gegen-Mythen. Religionsproduktive Tendenzen der Gegenwart*, Herder, Freiburg, 1994., 131.

4. ANTIČKE ZAJEDNICE

4.1. *Težnja za monoepiskopatom*

Povezivanje različitih službenja i službi ukazivalo je na sve veće značenje biskupa, iako su na Zapadu sve do sredine 2. stoljeća zajednice vodili kolegijalni organi.

Glede hijerarhijskog vodstva zajednica J. Colson je utvrdio postojanje dviju razvojnih linija, koje najprije idu paralelno, a potom se spajaju, pri čemu je prevladala linija monarhijskog episkopata. Jedna bi bila Pavlovska (zapadna) linija, a druga Ivanovska (istočna). Jedinstvo obiju svjedoče Polikarp iz Smirne i Irenej Lyonski.²⁸

Pavlovska linija obilježena je time da na vrhu pojedine mjesne zajednice stoji akefalni prezbiterski ili biskupski kolegij, ovisan o Pavlu, koji kao putujući apostol predstavlja svezu jedinstva svih zajednica pod sobom. U podlozi toga stoji određena teologija jedinstva koja naglasak stavlja na zajedništvo poput tijela. A ono ukazuje na doduše različite, ali hijerarhijski poredane dijelove. No ti dijelovi samo su funkcije jednog tijela i usmjereni na odrastanje do dovršenog tijela Kristova (1 Kor 12, 12-28; Rim 12, 4-8; Ef 4, 11-16). Tako je kod Klementa „biskup“ ponajprije organ Duha u Crkvi. Pavla i Klementa ne zanima organ jedinstva, nego njihovo ostvareno jedinstvo u zajednicama.

Ivanovska linija prepoznaje se po monarhijskom biskupu, nastanjenom u zajednici. Za Ivana se jedinstvo Crkve inkarnira u njezinu „anđelu“ (Otk 1, 20). U njemu je sažeta čitava zajednica. On je slika njezina živog jedinstva. Jedinstvo vjernika s Kristom u ljubavi mora biti zajedništvo s nekim koga se može vidjeti i opipati.

Nakon odstupanja velikog „Apostola naroda“ koji je svojom snažnom osobnošću mogao povezivati mnoge zajednice, gotovo nužno se isto tako i u pavlovskim zajednicama nameće poglavar na vrh biskupskog kolegija.²⁹

Pojava lokalnog monoepiskopata svoju puninu doseže kod Ignacija Antiohijskog, koji je ujedno i njegov prvi i najznačajniji grčki teoretičar. Kod njega prvi put nailazimo na oblik uređenja gdje na čelu zajednice stoji biskup kojemu je dodan, odnosno podređen zbor starješina i đakona. Kao što je sebe smatrao biskupom Sirije, tako je svuda naokolo širio monarhički oblik

²⁸ Usp. Blöchlinger, *nav. dj.*, 60.

²⁹ Usp. *Isto*, 60-61.

zajednice. Iako ostaje otvoreno pitanje je li njegovo zasnivanje monoepiskopata bilo prihvaćeno bez zadržske, ono je ipak bilo presudno za razumijevanje biskupske službe. Biskup je kao slika Krista, odnosno Boga Oca, imao u zajednici jedinstven položaj. Naviještao je izvorno evanđelje, osobno je predvodio svaki obred bogoslužja, njegova dužnost bilo je odgovorno vođenje zajednice, kao poglavar Crkve jamčio je njezino jedinstvo.

Razvoj monoepiskopata u bitnim je crtama dovršen tijekom 2. st. Tako se na koncu razlikuje potpuna mjesna Crkva te prezbiterijalni ustroj i monoepiskopat.³⁰

U 2. stoljeću monoepiskopat je posvuda dolazio do izražaja te se u porođajnim sporenjima pokazao kao uvažavajuća jezgra novih Crkava. Crkveno uređenje na taj je način prenijelo na biskupa sve presudne radnje zajednice.³¹

4.2. Raznolikost tipova kršćanskih zajednica

U prvim stoljećima postojali su istovremeno različiti oblici zajednica, iako se može uočiti da je vrlo rano prevladao episkopalni sustav, koji je težio jedinstvenom i teritorijalno organiziranom pastoralu.

4.2.1. Zatvorena gradska zajednica s biskupom na čelu

Prve kršćanske zajednice nastajale su sukladno mjesnoj raširenosti kršćanstva pretežno po gradovima i nisu bile teritorijalno strogo određene. Redovni dušobrižnik bio je biskup, a u pastoralnim i karitativnim zadaćama pomagali su mu prezbiteri i đakoni.³² U 2. i 3. stoljeću gradovi su analogno državno-upravnim podjelama bili podijeljeni na područja ili četvrti kojima su na čelu stajali đakoni (*regiones diaconales*) ili prezbiteri (*regiones presbyterales*), koji su u svojem djelovanju bili podređeni biskupu. Tu se već mogla naslućivati teritorijalna usmjerenost, premda ta područja nisu upravno bila dovoljno razgraničena između sebe, a

³⁰ Usp. *Isto*, 62.

³¹ Usp. Peter Stockmeier, Johannes B. Bauer, *Antika*, u: *Zgodovina katoliške Crkve*, Mohorjeva družba, Celje, 1999., 25-165, 41-42.

³² Hallermann smatra da je ovaj oblik bio najprikladniji tadašnjem vremenu i okolnostima, s jedne strane, za očuvanje identiteta kršćanskih zajednica, a, s druge strane, za omogućavanje misionarskog širenja nove vjere. Usp. Heribert Hallermann, *Pfarrei und pfarrliche Seelsorge*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2004., 24.

nisu fungirala ni kao personalno crkveno područje. Prema tome, još se ne može govoriti o "područjima župe" i "župnicima", budući da je biskup u svim zajednicama bio neposredni predstojnik.³³

U 3. stoljeću bilo je sve teže okupljati se u jednom središtu, zbog naglog porasta broja kršćana u područjima izvan gradova. Čini se da je svako područje tu problematiku rješavalo na svoj način, tako da je u praksi postojalo nekoliko različitih rješenja. Jedno između njih bilo je povećanje broja biskupija, što se prakticiralo osobito u Africi i srednjoj Italiji. Na *afričkom koncilu* početkom 4. stoljeća sudjelovalo je više od stotinu biskupa, što znači da je svako veće mjesto imalo svojeg biskupa. Aurelije, biskup Kartage – spominje Blöchlinger – navodi godine 397. kako gotovo svake nedjelje mora održati biskupsko posvećenje.³⁴ Valja dodati kako je jedan od razloga za toliki broj biskupa bio i taj što se u sukobu s montanistima nastojalo postići većinu pri glasovanju na sinodama, pa je i jedna i druga strana vrtoglavo povećavala broj biskupa.³⁵

4.2.2. Otvorena gradska zajednica s biskupom na čelu

Teritorij biskupa postupno se širio i na područja izvan gradova te je mogao obuhvaćati velika prostranstva. Naravno da u takvim okolnostima biskup nije mogao biti osobno nazočan u svim zajednicama. Kršćani su bili previše udaljeni od sjedišta biskupije te im nije bilo moguće redovno prisustvovati bogoslužju koje je predvodio biskup. Zato im je biskup svake nedjelje slao svoje prezbitere ili đakone, koji bi se nakon obavljene zadaće u dotičnoj zajednici vraćali u sjedište biskupije, budući da su pripadali biskupijskom svećeničkom zboru. Hilarije Piktavijski upravo je zato inzistirao na tome da svaki biskup u gradu ima kraj sebe prilično velik broj članova svećeničkog zbora, kako bi ih nedjeljom mogao dva po dva slati u crkvene zajednice izvan gradova.³⁶

4.2.3. Izvangradske (provincijske) zajednice sa svojim biskupom na čelu

S vremenom su i neke izvangradske zajednice htjele imati svoga biskupa, što im je dakako pošlo za rukom. Iako je težište

³³ Usp. Blöchlinger, *nav. dj.*, 63.

³⁴ Usp. *Isto*, 64.

³⁵ Usp. *Isto*.

³⁶ Usp. Walter Croce, *Die Geschichte der Pfarre*, u: *Die Pfarre. Von der Theologie zur Praxis*, Lambertus-Verlag-Freiburg, Breisgau, 1956., 15-26, 17.

tadašnjeg širenja kršćanstva bilo u gradovima, kršćanstvo se osobito na Istoku već u 2. stoljeću, pa čak možda i u 1. stoljeću, širilo također po selima (komije /*komiai*/) i velikim selima (metrokomije), izvan gradskih sredina. Takvu zajednicu isprva su vodili prezbiter ili đakon, ali čim bi postala malo brojnija, na Istoku bi joj na čelo postavili biskupa koji je uza se imao veći ili manji broj svećenika i đakona. Ispočetka je provincijski biskup (korski biskup, seoski /*zemaljski*/ biskup) bio izjednačen s gradskim biskupom. Provincijski ili izvangradski biskupi bili su poznati već vrlo rano (potkraj 2. stoljeća) ne samo na Istoku (Sirija, Kapadocija ...) već i u Africi, južnoj Italiji i Španjolskoj.³⁷

Vjerojatno zbog straha od prevelike "razdrobljenosti ili usitnjavanja", ali i zbog sve većeg utjecaja gradova, provincijski ili izvangradski biskupi vrlo brzo su jurisdikcijski postali ovisni o gradskim biskupima, dok naposljetku nisu posve zabranjeni i jednostavno nadomješteni prezbiterima, odnosno još neko vrijeme su postojali, ali ograničeno na samo jednog takvog biskupa po (gradskoj) biskupiji. Ne zna se kad je točno ta ustanova nestala. Na Zapadu u toj formi takva vrsta biskupa nikad nije postojala, ali se oko godine 747. spominje jedna vrsta misijsko-samostanskih biskupa škotsko-irskog podrijetla, ali bez jurisdikcije, koji su se tek tu i tamo rijetko pojavljivali, a onda u 12. st. gotovo potpuno nestali.³⁸

4.2.4. Svećeničke zajednice

U nekim gradovima, unatoč sveopćem zalaganju za savršenom biskupijskom zajednicom (s biskupom na čelu), pojavile su se i takve zajednice koje su vodili prezbiteri ili đakoni, a koje su u većoj ili manjoj mjeri ovisile o biskupu. Griffe je dokazao da su takve zajednice postojale u Galiji i Germaniji. Na čelu tih zajednica bili su isprva prezbiteri i trebalo je dugo vremena da bi na njihovo mjesto zasjeli biskupi. U 2. stoljeću je npr. cijela Galija imala samo jednog biskupa (sa sjedištem u Lyonu). Taj episkopat bio je malobrojan još i oko godine 250. Izgradnja biskupijske hijerarhije u većini značajnijih gradova u Galiji uspostavila se tek potkraj 4. stoljeća. Prema tome, mogli bismo reći da su najstarije župe – u širem smislu svećeničkih zajednica – barem na Zapadu nastale u

³⁷ U biblijskoj slici korske biskupe poimalo se kao nasljednike 72 učenika, dok su gradski biskupi smatrani nasljednicima dvanaest apostola. Usp. Koncil u Neocezareji (314.-325.) c. 13, prema: Hallermann, 28s.

³⁸ Usp. Blöchlinger, *nav. dj.*, 63-65, 85.

gradovima, a ne po selima, kao što se obično misli, i to vrlo rano! Griffe tvrdi da je i u mnogim gradovima na Istoku riječ o sličnom razvojnom tijeku.

Na Zapadu su brojne župe izvan gradova nastale tek poslije Konstantina,³⁹ kad su se u udaljenim selima nastanili svećenici koji su ondje imali stalni boravak, te su na taj način po mišljenju većine autora nastale prve župe u današnjem smislu riječi.⁴⁰ Međutim, ti svećenici bili su isprva “pastoralno, osobno i gospodarski posve ovisni o biskupu”, koji je bio “jedini i moćan gospodar u svojoj biskupiji”.⁴¹

³⁹ Usp. *Isto*, 66.

⁴⁰ Usp. Jure Brkan, *Župa u zakonodavstvu Katoličke Crkve*, Služba Božja, Split, 2004., 26-34; usp. Walter Croce, *Die Geschichte der Pfarre*, u: *Die Pfarre. Von der Theologie zur Praxis*, Lambertus-Verlag-Freiburg, Breisgau, 1956., 15-26, 17; usp. Vincenzo Bo, *Storia della parrocchia (sec. IV-V)*, vol. 1. Edizione Dehoniane, Roma, 1992., 41-110; usp. Franco Giulio Brambilla, *La parrocchia oggi e domani*, Cittadella Editrice, Assisi, 2003., 21-22.

Današnji pojam “župa” u grčkom je glasio *paroikia*, a potječe od korijena *oikia* ili *oikos* (kuća, dom). U helenističkoj uporabi *paroikeo* je značilo doseliti se, boraviti kao stranac, pridošlica, a *paroikia* život u tuđini, prolazno boravište, privremeno stanje... U grčkom pravnom jeziku pridjev *paroikos* točno je značio doseljene strance koji su duže ili kraće boravili u zemlji. Oni su plaćali poseban porez, nisu mogli posjedovati zemlju i nisu se smjeli ženiti s domaćima (usp. Blöchlinger, 34). Oblik *paroikos* u Bibliji znači susjed, pridošlica, stranac, prolaznik. Abraham je *paroikos* u zemlji egipatskoj i filistejskoj (usp. Post 12,10; 21, 34). Izraz *paroikia* u početku se upotrebljava za lokalnu Crkvu, uz nadopunu *ekklesia*. No, biskupija se od 4. st. sve češće naziva *dioikesis*, ali će se i naziv *paroikia* zadržati sve do 10. st. Grčki su korijen za župu u svojim jezicima zadržali gotovo svi europski narodi: Rimljani *parochia*, *paroecia*, Talijani *parrocchia*, Francuzi *paroisse*, Englezi *parish*, Nijemci *Pfarre*, *Pfarrei*, itd. (Iscrpno o ovoj etimološko-terminološkoj problematici vidi u: Blöchlinger, 33-48.).

Hrvatski termin “župa” potječe od praslavenske riječi *župa* koja ima profano značenje: zemlja okrenuta suncu, blaga i pitoma podneblja, nastavana zemlja uopće, skupina ljudi povezanih krvlju i blizinom, *rod*, *pleme*. U staroj Hrvatskoj je na čelu župe ili županije stajao župan *vlastelin*, *kraljev vazal*. Župan je poslije bio upravitelj gospodarskog imanja, glavar seoskih općina, član crkvene uprave ili starješina bratovštine. Isti korijen riječi za župu imaju Česi, Bugari i Slovenci: *župnija*, *župnik*, *župnišće*, *župljan*.

Župa, u: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, knjiga 3, Zagreb, 1973., 687; usp. Jeronim Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Marija, Split, 1976., 353; usp. *Pravni leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., 1869.; usp. Živan Bezić, *Suvremena župa*, Služba Božja, Makarska, 1987., 15-16; Stipe Nimac, *Stanovništvo i pastoralne perspektive pastoralnog rada Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, Franjevački samostan Majke Božje Lurdske, Zagreb, 1990., 75; Jure Brkan, *Župa u zakonodavstvu Katoličke Crkve*, Služba Božja, Split, 2004., 26-30.

⁴¹ Blöchlinger, *nav. dj.*, 74.

4.2.5. Organizacija naslovnih ili titularnih crkava

Specifičan oblik kolegija prezbitera bile su rimske naslovne crkve, na kakve nailazimo i u nekim drugim većim gradovima, kao što su Aleksandrija, Antiohija, Kartaga, Milano. Razvile su se iz pojedinih kuća koje su vlasnici ili titulari (latinski *titulus*) dali na raspolaganje za bogoslužje⁴² te su u znak zahvalnosti nosile njihova imena. Poslije su ipak uglavnom nosile imena nekog sveca ili mučenika.⁴³ U Rimu je već prije Decijeva progonstva (249.-250.) bilo više takvih kuća. Mučenik Justin je između ostalog priznao: "Mi se ne okupljamo svi na istome mjestu, nego svaki ondje gdje može i gdje želi!"⁴⁴ Te zajednice nisu u geografskom smislu bile planski zasnovane, nisu imale teritorijalno zacrtane granice, jer se radilo o kućama koje su dragovoljno davane na raspolaganje.⁴⁵

Rimska zajednica nije odavala jedinstvenu sliku. Bila je podijeljena na različite neovisne, djelomično čak antagonističke zajednice, u kojima su se obavljali čak različiti vjerski obredi. U svakoj titularnoj crkvi djelovala su najmanje dvojica svećenika. Izolacija svećenika bila je nespojiva sa shvaćanjem prve Crkve. Izolirani klerik više je iznimka uvjetovana misionarenjem, dok klerici normalno čine jedno zajedništvo, kolegij.⁴⁶ Naslovne crkve imale su baptisterij i prostor za bogoslužje. Naime, iako je ideal bio "jedan biskup, jedno euharistijsko slavlje" (Ignacije Veliki), ipak se to zbog velikog broja vjernika, a premalenog liturgijskog prostora, nije moglo lako ostvariti. Tako se sve do izgradnje lateranske bazilike čak i Uskrs slavio u naslovnim crkvama, a ne zajedno s biskupom. Međutim, ideja o jedinstvu s biskupom kao središtem zajednice nije bila zaboravljena. Najviše je dolazila do izražaja kod euharistijskog slavlja. Papa, a slično i biskupi u drugim gradovima, slao bi po akolitima u titularne crkve komadić euharistijskoga kruha, takozvani *fermentum*, koji bi za vrijeme svete mise prezbiteri, koji su obavljali svečani obred, stavili u kalež.⁴⁷

⁴² Usp. Herbert Haslinger, *nav. dj.*, 137.

⁴³ Usp. Hallermann, 27.

⁴⁴ Walter Croce, *nav. dj.*, 15-26, 17.

⁴⁵ Usp. Blöchlinger, 67.

⁴⁶ Usp. Blöchlinger, *nav. dj.*, 67, 72.

⁴⁷ Usp. Walter Croce, *Die Geschichte der Pfarre*, u: *Die Pfarre. Von der Theologie zur Praxis*, Lambertus-Verlag-Freiburg in Breisgau, 1956., 15-26, 17. *Fermentum* je svakako bio jedan od bitnih znakova jedinstva s biskupom, nakon što su uspostavljene naslovne crkve, pa više nije bilo mjesnog jedinstva vjernika u smislu sudjelovanja svih na jednom zajedničkom euharistijskom

U skladu s potrebama bogoslužja i života u zajednici ubrzo je došlo do umnožavanja crkvenih službi. Papa Kornelije (251.-253.) osim prezbitera spominje i đakone i subđakone, akolite, egzorciste, lektore i ostijarije. Njihov povelik broj u rimskoj zajednici ukazuje na to da je unatoč prvobitnim vanjskim pritiscima tadašnji crkveni život bio vrlo živahan.⁴⁸

Iako se kod naslovnih ili titularnih crkava ne radi o gradskim župama u današnjem smislu, ipak se u njima mogu vidjeti korijeni organizacije župe. Adolf Harnack zato s pravom govori o "parokialnim crkvama" koje su po svojem karakteru doduše više personalne negoli teritorijalne župe. Titularne crkve bile su prava središta dušobrižništva, pa čak i u vrijeme velikih bazilika, koje su služile jedino kao mjesta za bogoslužje.⁴⁹

U 3. stoljeću su se, istovremeno s porastom broja vjernika, pojavile i prve specifične crkvene zgrade.⁵⁰ Obiteljske kuće koje su dotad služile za okupljanje vjernika postale su premalene, zbog čega su ih morali adaptirati u takozvane crkvene kuće, o kojima danas svjedoče arheološki nalazi. Najpoznatija građevina te vrste nalazi se u *Dura-Europos* uz Eufkrat (u današnjoj Siriji), koja je arheološki otkrivena 1932. Radi se o prostranoj obiteljskoj kući koju je vlasnik između 240. i 245. godine uz manje intervencije preuređio i prilagodio novoj zadaći.

Kućevlasnik ju je tako preuređio da je srušio jedan pregradni zid te je prostoriju za dnevni boravak proširio tako da je mogla primiti i do 70 ljudi, a k tomu je u dvorištu još bilo sjedećih mjesta. Jedna mala pokrajnja prostorija bila je preuređena u krstionicu, s krsnim studencem [zapravo malim bazenom], i ukrašena zidnim slikama biblijskih motiva (Adam i Eva, Dobri Pastir, Krist kako hoda po vodi, David i Golijat ...), a uz nju je bila druga prostorija, koja je služila kao okupljalište za katekumene. Za predstojnika zajednice bila je uređena ne samo svojevrsna sakristija, nego i

slavlju predvođenom biskupom. Uz to Garhammer još ističe i službe Božje po postajama: "Jedinstvo naslovnih crkava zorno se pokazivalo simboličkim činima: kao prvo, dostavljanjem komadića kruha (fermentum) s biskupovog euharistijskog slavlja, i kao drugo, službama Božjim po postajama. Te službe Božje biskup je po redu držao okolo po pojedinim naslovnim crkvama kao tzv. putujuće službe Božje." Garhammer, 54.

⁴⁸ Usp. Peter Stockmeier, Johannes B. Bauer, *Antika*, u: *Zgodovina katoliške Cerkve, Mohorjeva družba, Celje*, 1999., 25-165, 42.

⁴⁹ Usp. Alex Blöchlinger, *Die heutige Pfarrei als Gemeinschaft*, Benziger Verlag, Einsiedeln-Zürich-Köln, 1962., 69.

⁵⁰ Usp. Franz-Xaver Kaufmann, *Wie überlebt das Christentum?*, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 2000., 37.

povišeno sjedeće mjesto u prostoriji u kojoj se zajednica okupljala. Promijenio se poredak sjedećih mjesta: rastuća zajednica očito se više nije mogla okupljati oko običnog stola kad je slavila euharistiju, nego je po svoj prilici sjedila ili stajala nasuprot predstojniku; time je bila arhitektonski unaprijed naznačena kasnija teološka razradba službe i nositelja službe, koji je stajao nasuprot okupljenom narodu. Privatna se kuća preobrazila u čisti crkveni prostor. Ta kuća u *Dura Europos* egzemplarno prikazuje jedan važan i ozbiljan korak u razvitku kršćanskih zajednica. Zajednički život kršćana doživio je naime svoju institucionalizaciju. Crkva je očito postala vidljivom po svojevrsnoj crkvenoj zgradi – po jednoj ustanovi, koja se razlikovala od uobičajenih mjesta u kojima su ljudi živjeli. U tom procesu institucionalizacije veći se broj manjih kućnih zajednica povezo u mjesnu zajednicu.⁵¹

ZAKLJUČAK

Promatramo li ovo razdoblje povijesti Crkve pod vidom župa i župnog pastorala, može se reći da se ovdje još uvijek ne može govoriti o župi u kasnijem (i današnjem) značenju te riječi. Tu se više radilo o malim zajednicama koje su se, često potajno, okupljale po kućama u zatvorenom intimnom krugu i ondje slavile liturgijske čine. Kako bi bilo jasnije zbog čega tako mislimo, donosimo vrlo zgodno opisanu razliku između zajednice i župe kad je riječ o sadržaju, kako to navodi ugledni njemački pastoralni teolog Erich Garhammer: “Svijest zajednice nastaje najprije u situacijama manjine kao i u gradskom ozračju: *Zajednice* tvore kontrastno društvo, društvene barijere ostavljaju vani i razvijaju usku unutarnju povezanost (bratstvo/sestrinstvo, opće svećenstvo, bogatstvo karizmi). *Župe* nastaju u kršćanskom društvu izvan grada, stabiliziraju postojeći društveni sustav i preuzimaju društvene barijere u sebe.”⁵²

⁵¹ Usp. Herbert Haslinger, *Lebensort für alle. Gemeinde neu verstehen*, Patmos, Düsseldorf, 2005., 133-134; usp. Christoph Marksches, *Zwischen den Welten wandern. Strukturen des antiken Christentums*, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1997., 188.

⁵² Erich Garhammer, *Dem Neuen trauen*, 72. Garhammer povijest Crkve s obzirom na župu i/li zajednicu dijeli ovako: Od 1. do 6. st. može se govoriti o razdoblju zajednica, od 7. do 19. st. o razdoblju župe i od 20. st. kao o vremenu renesanse ideje zajednice. (*Isto*, 72.)

S vremenom se doduše sve više formirao takav pastoralni oblik vođenja i upravljanja koji već u klici nalikuje današnjoj župi, osobito kad se Crkva kasnije, sukladno Dioklecijanovoj upravnoj podjeli Carstva, također teritorijalno podijelila u dijeceze. Naime, da bi kristijanizirao zaleđe gradova, biskup je području izvan grada podijelio crkve/krstionice i ondje im dodijelio svećenike na koje je prenio prava samostalnog vođenja tog crkvenog područja, krštavanja, propovijedi, blagoslova, te konačno pravo pokopa i desetine kao pretpostavke za ekonomsku nezavisnost.⁵³ No ovo nas već vodi u sljedeću fazu povijesnog razvoja župe, koja se ipak značajno razlikuje od pastoralnih oblika u razdoblju prve Crkve.

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF FIRST CHRISTIAN COMMUNITIES

Summary

This study deals with the origin and development of the first Christian communities starting from Jesus' movement and evangelical communities to the Edict of Milan.

One cannot say that Jesus founded a community during his lifetime activity. It is more appropriate to say that initially Jesus' movement was actually an internal Jewish renewal movement. The first communities and the institutionalization of the core ideas and values of that movement emerge only after Jesus' resurrection and ascension.

The Christians first gathered in the Temple, and broke bread "at homes". Then, gradual separation from Jewish tradition and Temple follows. They stopped gathering in the Temple and gathered only in houses at "breaking the bread". These Christian communities already show some specific characteristics of the Church as a whole: martyria, leiturgia, diakonia, koinonia. The communities are mainly formed according to two models, i.e. either according to Johannine or Pauline model: in Pauline model the head of the community is not a superior but a presbyterian or episcopal collegium dependant on Paul; in Johannine communities there is a superior who is at the same time a sign of the Church's

O značajkama zajednice vidi još u: H. Haslinger / Chr. Bundschuh-Schram, *Gemeinde*, u: Handbuch Praktische Theologie, Bd. 2, Durchführungen (ur. H. Haslinger i dr.), Mainz, 287-307.

⁵³ Usp. *Isto*, 56.

unity. Regarding the pastoral structure, in this historical period there are several types of communities: a closed city community headed by bishop, an open city community headed by bishop; non-urban communities headed by bishop and priestly communities. In conclusion, in this period we cannot talk about the parish in the modern sense of the word, but about the communities which in an intimate circle celebrate liturgical actions.

Key words: *Jesus' movement, ancient communities, first Church, home Church, types of Christian communities, parish, titular churches.*